

IZRAŽAVANJE POSVOJNOSTI ZAMJENICAMA *KOJI* I *ČIJI*

Snježana Kordić

Mеду sredstvima izražavanja posvojnosti u hrvatskom jeziku najučestaliji su posvojni pridjevi i posvojne zamjenice (npr. *susjedova kuća*, *njegova kuća*). Posvojni pridjevi "označuju pripadanje ili podrijetlo predmeta na koji se odnose te odgovaraju na pitanje *čiji*", "posvojne ili posesivne zamjenice označuju da što komu pripada u široku značenju pripadnosti /.../ odgovaraju na pitanje *čiji? čija? čije?*"¹ Oni pokazuju jednak padež kao i imenica uz koju stoje i na koju se posvojnost odnosi, a nalaze se, u stilski neobilježenom izražavanju, ispred te imenice. Moguće ih je staviti i iza imenice, ali tada iskaz u pravilu biva stilski obilježen (npr. *kuća susjedova*, *kuća njegova*). Posvojnost se, nadalje, izražava i imenicom u genitivu (npr. *kuća susjeda*). Za razliku od pridjeva i zamjenice u takvoj ulozi, imenica ostaje uvijek u genitivu (usp. G *susjedove kuće*, D *susjedovoj kući*, A *susjedovu kuću*, I *susjedovom kućom* i G *kuće susjeda*, D *kući susjeda*, A *kuću susjeda*, I *kućom susjeda*). Također se razlikuje od pridjeva i zamjenice i po tome što se nalazi, u stilski neobilježenom izražavanju, iza imenice na koju se posvojnost odnosi. Premjesti li se ispred te imenice, što je uobičajeni položaj posvojnog pridjeva i zamjenice, iskaz postaje stilski obilježen (npr. *susjeda kuća*). O razlici u upotrebi posvojnog genitiva imenice naspram posvojnog pridjeva i posvojne zamjenice piše u gramatici "Obično se prisvojni genitiv uzima onda kada uz njega stoji *atribut*, apozicija ili odnosna rečenica, ukratko, kada uz njega ima neki dodatak. Inače se pripadanje pokazuje prisvojnim pridjevima" s napomenom "umjesto prisvojnih pridjeva ne valja bez potrebe uzimati genitiv imenice kad uz nju nema dodatka" te da "ima imenica od kojih se ne tvore prisvojni pridjevi, pa ih uzimamo u genitivu i *bez dodatka*"² Posvojnost se može izražavati još jednim sredstvom. Naime, u relativnim ili odnosnim rečenicama, koje su odredba imenske riječi u glavnoj rečenici, uvedene relativnom zamjenicom koja istovremeno i zamjenjuje tu imensku riječ, mora postojati mogućnost iskazivanja posvojnosti zamijenjene imenske riječi – pa kad se npr. rečenice *Vidio sam susjeda*. i *Kuća susjeda je nedavno završena*. povezuju u složenu rečenicu tako

¹ S. Babić, D. Brozović, M. Moguš, S. Pavešić, I. Škarić i S. Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb, 1991, str. 613. i 653. O razvoju posvojnih zamjenica govori L. Hudaček u svom članku "Posvojna funkcija genitiva ličnih zamjenica za 3. lice u hrvatskom jeziku do kraja 18. stoljeća", *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, knj. 17, Zagreb, 1991, str. 27-46. U tom svom radu autorica pokazuje da se u najstarijim tekstovima iz povijesti hrvatskoga jezika, nastalim do 13. stoljeća, pripadanje čega trećem licu redovito i beziznimno izražavalo genitivom lične zamjenice trećeg lica. Posvojne zamjenice postupno su istiskivale upotrebu ličnih zamjenica za izražavanje posvojnosti trećeg lica (naziv *lična* zamjenica preuzela sam iz S. Babić i dr., nav. dj., iz dijela pod naslovom *Lične zamjenice*, koji je napisao S. Babić, str. 647-650).

² I. Brabec, M. Hraste i S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1965, str. 223. Posvojnost se ponekad izražava i dativom imenice ili lične zamjenice, npr. *Majka PETRU još nije ozdravila*. ili *Majka MU još nije ozdravila*. Pregled sredstava za izražavanje posvojnosti u slavenskim jezicima pružaju A. V. Golovačeva, V. V. Ivanov, T. N. Mološnaja, T. M. Nikolaeva i T. N. Svešnikova, *Kategorija posessivnosti v slavjanskih i balkanskih jazykah*, Moskva, 1989.

da prva od njih postaje glavna, a druga relativna rečenica, imenica u genitivu *susjeda* zamjenjuje se relativnom zamjenicom, a posvojnost izražena tom imenicom u genitivu ostaje vidljiva i na relativnoj zamjenici.³ Složena rečenica tada glasi *Vidio sam susjeda ČIJA kuća je nedavno završena.* ili *Vidio sam susjeda kuća KOJEG je nedavno završena.* ili *Vidio sam susjeda KOJEG je kuća nedavno završena.* Predmet pažnje u ovom radu bit će izražavanje posvojnosti relativnim zamjenicama *čiji* i *koji*, čija upotreba je, za razliku od prethodno navedenih sredstava za izražavanje posvojnosti, vezana uz relativne rečenice.⁴

Navedene tri mogućnosti izražavanja posvojnosti relativnom zamjenicom neće svim govornicama biti u podjednakoj mjeri prihvatljive – češće će davati prednost jednoj od njih. Pogleda li se što o ovim trima mogućnostima kažu gramatike, može se zapaziti razlika između novijih i starijih gramatika. U starijim gramatikama mogu se izdvojiti sljedeće normative napomene: relativnu zamjenicu *čiji* pravilno je upotrebljavati samo ako zamijenjena imenica označava osobu muškog roda u jednini, a inače se koristi genitiv zamjenice *koji* – tim genitivom može se uvijek zamijeniti i

³ Naziv *relativna rečenica* daje se prednost pred nazivom *odnosna rečenica* u istraživačkim radovima pisanim na hrvatskom jeziku, počevši od i za današnja mjerila iznimno vrijednog rada iz prošlog stoljeća A. Musića "Relativne rečenice u hrvatskom jeziku", *Rad JAZU*, 138(1899), str. 70-117, pa sve do najnovijih radova, npr.: W. Browne, *Relativna rečenica u hrvatskom ili srpskom jeziku*, doktorska disertacija, FF, Zagreb, 1980; I. Pranjković, "Koji i što", *Jezik*, XXXIV, 1, str. 10-17; J. Melvinger, "Kolokvijalne relativne rečenice u Vukovu prijevodu Novog zavjeta", *Revija*, XXVII, 8-9, str. 658-666; D. Kučanda i J. van der Auwera; "Bilješka o što i that", *Strani jezici*, XVI, 1, str. 2-11; M. Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb, 1987, str. 38; G. Antunović, "Sintaktički utjecaji u posrednom jezičnom kontaktu: englesko-švedski kontakt u Švedskoj", *Prožimanja kultura i jezika*, M. Andrijašević i Y. Vrhovac (ur.), Zagreb, 1991, str. 132; M. Mihaljević, "Kako kad biše Adam plod driva jli' ne biše bolan ni se staraše? (Rečenice uvedene takozvanim upitnim riječima u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku)", *Suvremena lingvistika*, XVIII, 34, str. 223; I. Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb, 1993, str. 91-97, dok se nazivu *odnosna rečenica* daje prednost u hrvatskim priručničkim radovima (i u srpskim priručničkim radovima) iako neke starije hrvatske gramatike daju prednost nazivu *relativna rečenica*, vidi npr. Marčetiće-*Gramatiku* (1963, str. 478). Nazivom *odnosna rečenica* koriste se srpski autori i u svojim istraživačkim radovima, npr. N. Rončević, "Što i šta", *Naš jezik*, V, 5-6, str. 135-152; M. Stevanović, "Naporedna upotreba zamjenice *koji* i odnosnih svezica: *da, gde, kako te i što*", *Naš jezik*, VI, 7-8, str. 202-120; M. Kovačević, "O srpskohrvatskim složenim rečenicama s posesivnom atributskom zavisnom klauzom", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXX, 1, str. 153; Lj. Popović, "Jedan naročiti tip naporednih konstrukcija s privedskim odnosnim rečenicama", *Naš jezik*, XXVIII, 4-5, str. 246-261. ili ruski autori, npr. P. A. Dmitriev, "Dva načina aktualizacije komponenata odnosne rečenice", *Naš jezik*, XVI, 1-2, str. 22-26. (rus. *otnositel'noe predloženie*, njem. *Relativsatz*, engl. *relative clause*).

⁴ Kod zajedničkog naziva za sve riječi koje uvode relativnu ili odnosnu rečenicu (dakle za relativne ili odnosne zamjenice, veznike, priloge) ne nailazi se na opreke u upotrebi dvaju sinonima poput relativna/odnosna rečenica, naime do sada se upotrebljavao u hrvatskom jezikoslovlju samo jedan naziv, naziv *relativizator*, vidi npr. W. Browne, nav. dj.: J. Melvinger, nav. dj., str. 659; D. Kučanda i J. van der Auwera, nav. dj., str. 2; M. Velčić, nav. dj., str. 24; I. Pranjković, (1993), nav. dj., str. 91; M. Žnika, "Koji i što ga", *Jezik*, XLI, 5, str. 138. ili skraćeno *relativ*, vidi npr. A. Musić, nav. dj., str. 70 i 72, D. Raguž, *Priroda i funkcija nepromjenljivog relativna što*, doktorska disertacija, FF, Zagreb, 1990. i također D. Raguž, "Jesu li *da, gdje i kako* relativni veznici", *Rasprave zavoda za hrvatski jezik*, knj. 17(1992), str. 217-241, iako unazad nekoliko mjeseci S. Babić (vidi *Vjesnik* 24. 7. 1993. str. 22 i *Jezik*, XL, str. 110) i R. Katičić (vidi *Jezik*, XLI, str. 57-66 i str. 125) inzistiraju da se ne koristi taj naziv. Mislim da ipak nije dovoljno da S. Babić jedanput usputno napiše neku novu riječ umjesto već ustaljenog naziva (*Jezik*, XL, isto) pa da se taj do tada jedini upotrebljavani naziv odmah proglasi "terminološkom egzotikom" kao što to čini R. Katičić (*Jezik*, XLI, isto) – usput samo da kažem u srpskoj lingvistici nitko ne koristi naziv *relativizator*.

oblik zamjenice *čiji* koji označava osobu muškog roda u jednini.⁵ Takve napomene u gramatikama pokazuju da se zamjenica *koi* smatrala za uobičajeni način izražavanja posvojnosti u relativnim rečenicama, dok je upotreba zamjenice *čiji*, barem prema tvrdnjama u gramatikama, bila veoma ograničena. Ali iste napomene svojim upozoravanjem da “*čiji* stoji umjesto genitiva *kojega* samo onda kad se proteže na muško čeljade u jednini” mogu ujedno biti i znak da se u praksi često odstupalo od toga.⁶ Druga napomena koju nalazimo u starijim gramatikama kaže da zamjenica *koi* kad izražava posvojnost mora biti ispred imenice na koju se posvojnost odnosi, pa je pravilno npr. “To su Crnogorci, o *kojih* običajima ćemo govoriti” i “To je stablo, *kojega* se grane polomiše”, a nepravilno je “To su Crnogorci, o *običajima* *kojih* ćemo govoriti” i “To je stablo, grane *kojega* se polomiše”.⁷ U novijim gramatikama, međutim, ne nalazimo nijednu od tih napomena – ni napomenu o ograničenoj upotrebi zamjenice *čiji* ni napomenu o položaju zamjenice *koi* ispred imenice.⁸ Znači li to da se upotreba u novije vrijeme izmijenila?

Tražeci odgovor na to pitanje, prikupila sam korpus od nekoliko tisuća relativnih rečenica iz vremena pisanja starijih gramatika da u njemu provjerim odražavaju li navedena pravila u tim gramatikama stanje iz jezične prakse.⁹ Rezultati su se pokazali zanimljivima. Od ukupno tridesetak rečenica u kojima je izražena posvojnost u 23 je izražena zamjenicom *čiji*, a u 8 genitivom zamjenice *koi*. To znači da je čak u dvije trećine primjera posvojnosti posvojnost iskazana zamjenicom *čiji*, te da je ta zamjenica, a ne zamjenica *koi* (kako bi se zaključilo prema opisima u tadašnjim gramatikama), i tada bila uobičajeni način izražavanja posvojnosti u relativnim rečenicama. Korpus pokazuje, što se može i pretpostaviti iz tolike zastupljenosti zamjenice *čiji*, da ni na početku stoljeća, dakle ni u razdoblju od čije jezične prakse bi trebale polaziti gramatike u kojima se nalazi pravilo o upotrebi zamjenice *čiji* ograničenoj na osobe muškog roda u jednini, nije u praksi to pravilo vrijedilo. Posvojnost se izra-

⁵ Vidi npr. R. Strohal, *Gramatika današnjeg hrvatskoga književnoga jezika. II dio: Sintaksa*, Zagreb, 1928, str. 27-28; S. Musulin, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za četvrti razred srednjih i njima sličnih škola*, Zagreb, ²1934, str. 35; J. Florschütz, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*, Zagreb, ⁴1940, str. 190; T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, ³1963, str. 508. Moguće je da je to ograničavanje, koje polazi od jezika V. Karadžića, povezano i s utjecajem J. Kopitara na Karadžićev opis jezika jer je u slovenskom jeziku upravo takvo ograničenje vrijedilo za upotrebu odnosno zamjenice *čigar*, vidi V. Friedman, “South Slavic”, *The Chicago Which Hunt, Papers from the Relative Clause Festival*, P. Pe-ranteau, J. Levi i G. Phares (ur.), Chicago, 1972, str. 41. M. Divković, *Hrvatska sintaksa za školu*, Zagreb, ²1889, str. 10, navodi da se umjesto *čiji* govori i *čigov*, što je još sličnije slovenskom *čigar* (osim toga, i u *Rječniku V. Karadžića čiji* se ne opisuje zasebno, nego se upućuje na *čigov*).

⁶ J. Florschütz, nav. dj., str. 190. Maretić i izrijekom kaže da se “nepravilna upotreba” često nalazi kod pisaca, npr. “radi onih *čija* usta govore”, “što smo im poslali knjigu *čije* stihove ti njima pročitavaš”, nav. dj., str. 508.

⁷ Vidi npr. J. Florschütz, nav. dj., str. 174-175. i T. Maretić, nav. dj., str. 462. Navedeni primjeri su iz Florschützove *Gramatike*.

⁸ Vidi E. Barić i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, ²1990; R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb, ²1991; S. Babić i dr., nav. dj.

⁹ Cijeli popis izvora tog korpusa vidi u S. Kordić, “Slobodna relativna rečenica”, *Fluminensia*, V, 1-2, str. 154-156.

žavala pomoću *čiji* bez obzira na rod i broj imenice i bez obzira na to označava li imenica osobu ili ne:

- (1) /.../ i da je pravično da se i sa drugih razloga već istaknutih dodje u susret *po-dužeću čije* se nastajanje ne smije spriječavati prekomjernim zahtjevima.
- (2) Izvolite ih razrezati u pojedine cedulje, te pošto ste ove razmiešali, izvucite *jednu cedulju, čiji* broj sebi dobro zapamtite.
- (3) /.../ neke zaslužne porodice budu sada baš progonjene, naročito *Cudari i Laskovići, čiji* su članovi bili banovi hrvatski i slavne vojvode kralja Ljudevita.
- (4) Vaše nam je veličanstvo u kratko vrieme svog vladanja podalo čitav niz dokaza, da je i *narod, čija* je sudba Vašem veličanstvu povjerena, prožet uvjerenjem o potrebi bratske sloge.¹⁰

Ovakva upotreba zamjenice *čiji* potpuno je prihvatljiva suvremenim govornicima. Nema nikakve sumnje da je upravo *čiji* danas najuobičajenije sredstvo za izražavanje posvojnosti u relativnim rečenicama – pogledamo li opis svojstava te zamjenice u novijim gramatikama, vidimo da je među njenim svojstvima navedeno značenje pripadnosti, a za njenu upotrebu rečeno je “zamjenica *čiji* kao odnosna odnosi se na imenice svih triju rodova u jednini i množini”.¹¹ Stoga možemo zaključiti da se upotreba zamjenice *čiji* nije izmijenila od vremena pisanja starijih gramatika do danas, nego da te gramatike, kad je riječ o ovom pitanju, nisu polazile od tadašnje stvarne jezične prakse. Tek su I. Brabec, M. Hraste i S. Živković u svojoj gramatici pravilo doveli u pitanje navodeći da ono nema potporu u jezičnoj praksi.¹² Ali Lj. Jonke im je to zamjerio rekavši da naspram “beogradske, Števanovićeve Gramatike” “zagrebačka, Brabec–Hraste–Živkovićeve, pretjeruje proglašujući Mareticevu normu kao zastarjelu i preporučujući samo noviju varijantu”.¹³ Formulacija koju nalazimo u Brabec, Hraste i Živkovića ipak nije bila toliko oštra: “Odnosno zamjenica *čiji, čija, čije* upotrebljavala se onda kada se odnosila na *muško čeljade u jednini /primjeri/*. Međutim danas se redovno upotrebljava u govoru i književnosti zamjenica *čiji* (mjesto genitiva ili dativa od *koji*) i onda kada se odnosi na imenicu bilo kojega roda i broja /primjeri/.”¹⁴

¹⁰ Primjeri su iz (1) *Slučaj Mravinac u pravnom svjetlu, Izvješće o sjednici općinskoga vijeća u Splitu, dneva 21. studenoga 1907*, Split, 1907, str. 24; (2) *Riečki novi list*, III, 103(1909), str. 4; (3) F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416)*, Zagreb 1902, str. 35; (4) *Obzor*, Zagreb, XLV, 25(1904) str. 2.

¹¹ S. Babić i dr., nav. dj., str. 659.

¹² I. Brabec, M. Hraste i S. Živković, nav. dj., str. 105-106. Godine 1933. A. Belić je u članku “Nekoliko načelnih pitanja”, *Naš jezik*, I, 5, str. 136-140, napisao da je ograničavanje upotrebe odnosne zamjenice *čiji* neosnovano jer su sve ostale upitne zamjenice ujedno i odnosne pa se ni *čiji* ne može u tome od njih razlikovati, osim toga široka upotreba zamjenice *čiji* kod književnika i u govorenom jeziku ne dopušta njeno ograničavanje u književnom jeziku, bez obzira na to što je takvo ograničenje možda bilo karakteristika jezika V. Karaždića.

¹³ Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, ²1965, str. 383. O normi koju Jonke naziva Mareticevom sam Jonke kaže (str. 382-383): “I baš na proučavanju Karaždićeve i Daničićeva jezika prof. Maretić je g. 1899. i 1924. razgraničio upotrebu odnosne zamjenice *koji* i *čiji*. /.../ Dakle, u Karaždića i Daničića dolazi *koji* mjesto *čiji* uz imenice ženskoga i srednjega roda u jednini, pa uz imenice muškoga roda u jednini koje ne znače muško čeljade, i napokon uz imenice u množini. Pri tom se još može zapaziti da najprije dolazi zamjenica *koji*, a onda tek imenica s kojom je povezana: ‘Kazalište za Galilejce *kojih* krv pomiješa Pilat sa žrtvama njihovijem... Crnogorci o *kohj* ćemo o *dijelu* poslije govoriti’.”

¹⁴ I. Brabec, M. Hraste i S. Živković, nav. dj., str. 105-106.

Primjeri iz korpusa u kojima je posvojnost izražena genitivom relativne zamjenice *koji* pokazuju da je pravilo o položaju te zamjenice ispred imenice imalo mnogo veću težinu, odnosno utemeljenost u praksi, nego pravilo o ograničavanju upotrebe zamjenice *čiji*. Naime, u sedam od ukupno osam primjera upotrebe *koji* kao posvojnog genitiva ta zamjenica nalazi se ispred imenice na koju se posvojnost odnosi, npr.:

(5) Imate vladu, *koje članovi* nisu ni saborski zastupnici, a ni članovi saborske većine.

(6) /.../ da svakomu piscu, *kojegâ se rasprava* štampa u "Radu" ovoga razreda, bude slobodno iz nje štampati kratak sadržaj /.../.

(7) Sada se zabijaju u zemlju takozvane patent-cievi, *kojih prednost* u tom stoji, da se može jedna ciev o drugu prišarafiti /.../.

(8) Dosta malo govore novine o generalu Mollinary-u, *kojega kratke životopisne crtice* niže saobćujemo.

(9) /.../ takav odbornik može vršiti službu samo za ono vrijeme, za koje je bio izabran onaj, *na kojega je mjesto* on došao.

Samo u jednom primjeru zamjenica se nalazi iza imenice:

(10) Molba se ima predati kod onog općinskog (gradskog) poglavarstva, *u području kojega* se nalaze nekretnine, koje prolaz trebaju /.../.¹⁵

Ovo pitanje položaja zamjenice *koji* ispred ili iza imenice nije moguće proučiti i prema novijim gramatikama. Naime, u tim se gramatikama izražavanje posvojnosti zamjenicom *koji* i ne spominje. To navodi na zaključak da se u suvremenom jeziku posvojnost ili uopće više ne izražava zamjenicom *koji* ili se izražava toliko rijetko da to nije pojava koja zaslužuje svoje mjesto u gramatičkom opisu svojstava te zamjenice. Međutim, pogledamo li suvremenu jezičnu praksu, vidimo da se upravo na planu izražavanja posvojnosti zamjenicom *koji* događa zanimljivost koja zaslužuje pažnju. U primjerima s tom zamjenicom danas, naime, mnogo češće nailazimo da je imenica ispred zamjenice, npr.:

(11) /.../ tj. o promišljenim i provjerljivim postupcima *primjenom kojih* se prajezik uspostavlja /.../.

(12) Nažalost, tek nakon što sam zaključila istraživanje *o rezultatima kojeg* ću pisati, izišao je u časopisu "Filologija" članak /.../.

(13) /.../ jer se okoliš te institucije i djelatnosti koje bi trebale o njemu brinuti nalaze u procesima mjene, *brzina i kvalitet koje* nadilazi sve dosad poznato.

(14) Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske ustrojava se hrvatska vojna sila *glavnina koje* se naziva upravo domobranstvo.

¹⁵ Primjeri su iz (5) *Govori zastupnika hrvatskoga naroda Ivana Nep. Jemeršića izrečeni u saboru kraljevine Hrvatske u Zagrebu (po stenografskom zapisniku)*, Zagreb 1910, str. 16; (6) *Ljetopis JAZU za godinu 1905*, 20. svezak, Zagreb, 1906, str. 29; (7) *Narodna obrana*, Osiek, 1, 1(902), str. 3; (8) *Obzor*, Zagreb, XLV, 250(1904), str. 1; (9) *Zakon o nužnim prolazima od 6. travnja 1906*, prikazao Dragan Šašel, Zagreb, 1907, str. 33; (10) isto kao primjer (9).

(15) /.../ ne bi smio biti jedina sudbina zapisa ove jedinstvene građe o životu i radu, *sadržaj kojih* nadilazi poetičke i geneološke obrasce znanosti o književnosti /.../.¹⁶

To pokazuje da se od početka stoljeća do danas jezična praksa, kad je riječ o redosljedu zamjenice *koji* i imenice, izmijenila te dovodi u pitanje tvrdnju P. A. Dmitrieva da hrvatski i srpski jezik čuvaju iskonski poredak riječi s relativnom zamjenicom *koji* na prvom mjestu, kao i slovenski i poljski, za razliku od makedonskog, bugarskog, ruskog, ukrajinskog i bjeloruskog.¹⁷

Budući da zamjenica *koji* izražava posvojnost svojim genitivom kao što bi to bio slučaj i kod zamijenjene imenice – usp. *o postupcima primjenom KOJIH* i *o postupcima primjenom POSTUPAKA* – i da taj genitiv ostaje nepromijenjen bez obzira na padež imenice uz koju stoji kao što bi to bio slučaj i kod posvojnog genitiva zamijenjene imenice – usp. s prethodnim primjerom *postupke primjenu KOJIH* i *postupke primjenu POSTUPAKA* – novim položajem zamjenice *koji* iza imenice postao je posvojni genitiv te zamjenice i po svom položaju jednak posvojnog genitivu zamijenjene imenice – usp. stari položaj *KOJIH primjena* i novi položaj *primjena KOJIH* s uobičajenim položajem posvojnog genitiva imenice *primjena POSTUPAKA*. Po svemu tome se izražavanje posvojnosti pomoću relativne zamjenice *koji* razlikuje od izražavanja posvojnosti pomoću relativne zamjenice *čiji* – dok prvi slučaj ima svojstva posvojnog genitiva imenice, drugi slučaj ima svojstva posvojnog pridjeva ili zamjenice: svojim padežom *čiji* se uvijek slaže s imenicom na koju se posvojnost odnosi kao što bi to bio slučaj i kod posvojnog pridjeva ili zamjenice – usp. *o postupcima ČIJOM primjenom, postupke ČIJU primjenu* i *o postupcima NJIHOVOM primjenom, postupke NJIHOVU primjenu* – zamjenica *čiji* nalazi se ispred imenice na koju se posvojnost odnosi kao što bi to bio slučaj i kod posvojnog pridjeva ili zamjenice – usp. prethodne primjere. Budući da su posvojni pridjevi i posvojne zamjenice najučestalija sredstva za izražavanje posvojnosti, potpuno je razumljivo da njihova svojstva ima i zamjenica koja je najučestalije sredstvo za izražavanje posvojnosti u relativnim rečenicama. Za zamjenicu *čiji* Dmitriev čak kaže da je potpuno istisnula *koji* i *što* iz funkcije uvođenja relativnih rečenica s dodatnim značenjem pripadnosti te da je *čiji* jedino sredstvo s takvom funkcijom, po čemu se hrvatski i srpski jezik razlikuju od svih ostalih slavenskih jezika.¹⁸ Međutim, ipak se ne može reći da je *čiji* jedino sred-

¹⁶ Primjeri su iz (11) M. Križman, "Indoeuropeistički sadržaji u uvodnom dijelu *Poredbene slavenske gramatike* S. Ivšića", *Suvremena lingvistika*, XVIII, 34, str. 173; (12) S. Vranić, "Naznake fonologije čakavskih govora otoka Paga", *Fluminensia*, V, 1-2, str. 109; (13) V. Lay, "Obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj", *Socijalna ekologija*, II, br. 2-3, prva str. članka; (14) *Feral Tribune*, X, 432, str. 8, (15) R. Jambrešić, "Odjeci Praške škole u hrvatskoj folkloristici", *Croatica, Prinosi za XI. međunarodni kongres slavista u Bratislavi*, XXIII-XXIV, 37-38-39, str. 135.

¹⁷ Vidi P. A. Dmitriev, "Mesto odnositel'nogo mestoimenija v prisubstantivnyh pridatočnyh v slavjanskih jazykah", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad, XIII, 2, str. 56.

¹⁸ P. A. Dmitriev, "Evolucija sredstv' podčinenija prisubstantivno-otnositel'nyh pridatočnyh v serbohorvatskom jazyke", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad, XIII, 1, str. 126-127.

stvo s takvom funkcijom – i danas se, kao što pokazuju primjeri iz suvremene jezične prakse koje sam navela, ponekad upotrebljava genitiv zamjenice *koji* za uvođenje relativne rečenice s dodatnim značenjem pripadnosti. Primjeri koje sam našla pokazuju da se, za razliku od jezične prakse u upotrebi zamjenice *čiji*, jezična praksa s obzirom na položaj zamjenice *koji* u odnosu na imenicu od početka stoljeća do danas izmijenila.¹⁹ Time se posvojni genitiv te zamjenice izjednačio svojim položajem s posvojnim genitivom imenice na čijem mjestu i stoji. Što se razlike u strukturiranju obavijesti starim i novim položajem tiče, prije je struktura s posvojnim genitivom započinjala *temom*, tj. poznatom obavijesti, jer zamjenica *koji* u relativnoj rečenici zamjenjuje već poznatu imenicu – o *postupcima KOJIH primjenom* – a danas je dio nove obavijesti, *reme*, isturen (*stavljen*, Ur.) ispred relativizatora *koji* i na taj način istaknut – o *postupcima primjenom KOJIH*. Stari položaj zamjenice *koji* i danas se ponekad pojavljuje, mnogo rjeđe nego novi, jer je nemoguće da se jedna sintaktička promjena u tako kratkom razdoblju ostavi u potpunosti – promjene na sintaktičkoj razini odvijaju se veoma sporo. Stoga sam i navela na početku rada tri različite mogućnosti izražavanja posvojnosti u relativnoj rečenici – zamjenicom *čiji*, genitivom zamjenice *koji* u novom položaju i genitivom zamjenice *koji* u starom položaju – istaknula da neće sve tri biti podjednako prihvatljive svim govornicima. Stari položaj vjerojatno će češće biti prihvatljiviji govornicima/piscima starije dobi ili onima koji se pridržavaju normativnih upozorenja koja se mogu naći u starijim gramatikama, npr. *Tako se opisuje cijeli skup rečenica KOJIH je USTROJSTVO izvodivo jedno od drugoga prema točno utvrđenim odnosima /.../*²⁰ naspram rečenica *USTROJSTVO KOJIH* ili još uobičajenije rečenica *ČIJE USTROJSTVO*. Također će stari položaj ponekad biti prihvatljiviji u slučajevima kad je sintagma s posvojnim genitivom dugačka. Postojanje dvaju mogućih položaja zamjenice *koji* M. Kovačević opisuje kao “kolebanje” “između sintaksičkih pozicija što ih u osnovnom semantičko-gramatičkom redu riječi imaju konektor i nekongruentni atribut. Ujedinjujući navedene funkcije, *koji* ne može da ujedini i njihove pozicije zadate osnovnim semantičko-gramatičkim redom riječi, jer su one inkompatibilne: konektivna funkcija zamjenice *koji* predodređuje mjesto na početku zavisne klauze /.../ dok joj funkcija nekongruentnog atributa predodređuje mjesto iza imenice s kojom u zavisnoj klauzi čini supstantivnu nekongruentnu sintagmu.”²¹ Kod zamjenice *čiji* ne postoji takva neusuglašenost rečenične i sintagmatске pozicije jer i funkcija konektora i funkcija kongruentnog atributa zahtijevaju od nje da se nalazi na početku zavisne rečenice, odnosno ispred imenice na koju se po-

¹⁹ W. Browne, *Relative Clauses in Serbo-Croatian in Comparison with English*, New Studies 4, YSCECP, Zagreb, 1986, str. 95, navodeći jedan primjer relativne rečenice u kojoj se zamjenica *koji* nalazi ispred imenice napominje uz njega da je karakterističan za stariji jezik.

²⁰ Primjer je iz R. Katičić, “Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i ‘restriktivnosti’ odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku”, *Jezik*, XLI, 3, str. 74.

²¹ M. Kovačević, “O srpskohrvatskim složenim rečenicama s posesivnom atributskom zavisnom klauzom”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad, XXX, 1, str. 155.

svojnost odnosi. To Kovačević ističe kao jedan od osnovnih razloga zašto je upotreba zamjenice *čiji* gotovo istisnula upotrebu posvojnog genitiva zamjenice *koji*.²²

Postoji još jedna mogućnost izražavanja posvojnosti u relativnoj rečenici – posvojnim dativom zamjenice *koji*. O toj mogućnosti ne govore ni starije gramatike – dativ zamjenice *koji* ne predlažu kao zamjenu umjesto *čiji*, predlažu samo genitiv – a ni novije gramatike. Jedino Brabec, Hraste i Živković kažu da se zamjenica *čiji* upotrebljava “mjesto genitiva ili dativa od *koji*”.²³ U korpusu koji mi je poslužio za provjeru jezične prakse iz vremena starijih gramatika našla sam nekoliko primjera s dativom:

(16) U njoj je bilo glavno mjesto grad Kotor, *kojemu* se i danas još vide *razvaline*, a pod njime varoš istoga imena.

(17) To je duševna veličina, *kojoj* je *korjen* u moralnoj čestitosti i umnoj premoći.

(18) /.../ poput jezerca u gorskoj tišini, *kojemu* jači vjetar nikada ne ustalasa *glatku površinu*.²⁴

Dativ zamjenice *koji* nalazi se na mjestu dativa zamijenjene imenice: *grad Kotor*|GRADU KOTORU *se i danas još vide razvaline; duševna veličina*|DUŠEVNOJ VELIČINI *je korijen u moralnoj čestitosti; jezerce*|JEZERCU *jači vjetar nikada ne ustalasa glatku površinu*. Umjesto dativa može se upotrijebiti posvojna zamjenica – *grad Kotor*|NJEGOVE *razvaline se i danas još vide; duševna veličina*|NJEN *korijen je u moralnoj čestitosti; jezerce*|NJEGOVU *glatku površinu vjetar nikada ne ustalasa* – ali kad se posvojna zamjenica uspoređi s dativom, zapaža se da u primjerima s dativom ponekad posvojnost nije tako očita, npr. u (18).²⁵ To je mogući razlog zašto starije gramatike ne govore o posvojnem dativu u relativnim rečenicama i ne postavljaju ga u ravnopravan položaj s posvojnošću izrečenom genitivom zamjenice *koji* ili zamjenicom *čiji*.²⁶ Novije gramatike o posvojnem dativu u relativnim rečenicama ne govore kao što ne govore ni o posvojnem genitivu zamjenice *koji*. A jezična praksa pokazuje da je upravo posvojni genitiv zamjenice *koji* područje na kojem se događa zani-

²² Nav. dj., str. 159.

²³ Isto kao bilj. 14.

²⁴ Primjeri su iz (16) F. Šišić, nav. dj., str. 5; (17) J. Truhelka, *U carstvu duše. Listovi svojoj učenicu*, Osijek, 1910, str. 321; (18) V. Novak, *Disonance*, Zadar, 1906, str. 8.

²⁵ O posvojnem dativu M. Stevanović kaže: “Ipak ostaje primera gde nije sasvim jednostavno utvrditi da li se u njima oblikom dativa određuje kome pripada odnosni pojam ili se pojmu u dativu namenuje ono što se celom rečenicom kazuje.” (*Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. II, Sintaksa*, Beograd, 1991, str. 368), a P. Mrzović i Z. Vukadinović kažu da se posvojni dativ “javlja samo uz imenice koje označavaju delove ljudskog tela, delove odeće ili ljude u nekom rodbinskom ili bliskom odnosu” (*Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad, 1990, str. 294). A. Gallis u svom članku “Da li je srpskohrvatski adnominalni dativ pripadnosti (posesivni dativ) – balkanizam?”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XVII, 1, str. 54-55, za enklitički posvojni dativ ličnih zamjenica također kaže da se prvenstveno javlja uz imenice koje označavaju lice, dijelove tijela i stvari koje pripadaju nekom čovjeku. Osim toga, kaže da je u novije vrijeme takav dativ malo rjeđi.

²⁶ A. V. Golovačeva i dr., nav. dj., str. 153, opisujući sredstva izražavanja posvojnosti u slavenskim jezicima kažu da dativ u suvremenim slavenskim jezicima često ustupa mjesto genitivu (bez prijedloga ili s prijedlogom). M. Kovačević pak, nav. dj., str. 158-159, za upotrebu posvojnog dativa zamjenice *koji* smatra da je teritorijalno i funkcionalnostilski rasprostranjenija od upotrebe posvojnog genitiva iste zamjenice.

mljiva promjena, rezultat koje bi mogao biti da se hrvatski jezik prestane nalaziti među onim slavenskim jezicima koji čuvaju stari redosljed s relativnom zamjenicom na prvom mjestu.

SAŽETAK

Snježana Kordić, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 801.561:808.62, izvorni znanstveni članak
primljen 25. listopada 1994, prihvaćen za tisak 15. lipnja 1995.

Expressing Possessivity by the Pronouns *koji* and *čiji*

The article analyzes the expression of possessivity by means of the pronouns *koji* and *čiji* in relative clauses, establishing the use of *čiji* as commoner. This pronoun is postnominal in modern texts, which groups Croatian among the Slavic languages that have not preserved the ancient word order with the personal pronoun preceding the noun (Macedonian, Bulgarian, Russian, Ukrainian and Belorussian).